

Schoolhoofd te Schoonhoven

OPENBAAR LAGER ONDERWIJS IN DE TWEEDE HELFT VAN DE NEGENTIENDE EEUW

In haar proefschrift *Want ik verlang zeer naar de school* schetst Jet Rijlaarsdam de geschiedenis van het lager onderwijs in Schoonhoven en laat hiermee zien hoe landelijke ontwikkelingen zich vertaalden in de lokale onderwijspraktijk.

Rechts Westbroek. Uiterst links de onderwijzer Henstedt die werd beschuldigd van het op onkiese wijze betasten van meisjes. Westbroek verdedigde succesvol de eer van zijn collega. Foto: SAMH.

Jet Rijlaarsdam (1946) studeerde MO-geschiedenis te Groningen. Van 1970-2004 werkte zij als lerares geschiedenis aan het Minkemacollege te Woerden. Van 1989 tot 1995 was zij secretaris interne zaken in het VGN-bestuur.

Het onontgonnen gebied van de onderwijsgeschiedenis in de tweede helft van de negentiende eeuw vormt voor de onderzoeker een schat aan bronnen. Zelfs een kleine Hollandse kern als Schoonhoven en de dorpen erom heen geven al een overvloed aan bronnen. De notulen van de gemeenteraad en de gemeenteverslagen verschaffen veel informatie. Veranderingen in de onderwijsorganisatie, salarissen en cijfers over het groeiende aantal leerlingen komen aan bod. De raadsleden discussieerden vooral over de financiering, maar zelden over de inhoud van het onderwijs. In Schoonhoven bepleitten de liberalen hogere onderwijsuitgaven dan de orthodoxe christenen.

Nieuw schoolhoofd

Vanaf het midden van de negentiende eeuw groeide de deelname aan het lager onderwijs en nam ook de kwaliteit toe. Voor Schoonhoven bleek in 1846 de benoeming van de jonge onderwijzer Gerrit Hermanus Westbroek een uitstekende keuze. Als drieëntwintigjarige kreeg hij de leiding over de Franse en de Nederduitse school. In het Doelenhuis woonde hij met kostleerlingen en secondanten, vanaf 1850 bijgestaan door zijn vrouw.

In die beginperiode werkte hij onder de wet van 1806. Hij kreeg een vast salaris, maar het merendeel van zijn inkomsten kwam uit de school- en kostgelden. Het personeel moest hij uit eigen zak betalen. De provinciale schoolopziener en de gemeentelijke Commissie van Toezicht hielden de school nauwgezet in de gaten. De resultaten van de leerlingen bij de examens voor militaire, ambtelijke en geneeskundige opleidingen waren uitstekend.

Verplichte verslagen

Volgens de Onderwijswet van 1857 kregen de gemeenten de verantwoordelijkheid voor de financiering en het handhaven van de kwaliteit van het onderwijs. De Franse school viel voortaan onder het Uitgebreid Lager Onderwijs. Voor Schoonhoven was dat de OLS-3 met als hoofd Westbroek. In de volksmond bleef het tot in de twintigste eeuw de Franse school. Aan Openbare Lagere School 1 en Avondschool Openbare Lagere School 2 kwam Leendert Akkerhuijs in 1867 na een pittig tweedaags vergelijkend examen aan het hoofd. Voor de lagere school en het ULO was het vakkenpakket grotendeels landelijk geregeld. Op gemeentelijk

niveau hielden het College van Burgemeesters en Wethouders, de Gemeenteraad en de Commissie van Toezicht, samen met de door Gedeputeerde Staten benoemde districtsschoolopziener, de scholen in de gaten. De hoofden leverden verplicht een driemaandelijks verslag over alle schoolzaken.

In die verslagen kwam het gedrag van onderwijzend personeel en leerlingen lovend en lakend herhaaldelijk aan de orde. Het ruimtegebrek, de geringe schoonmaak van lokalen, hygiënische wantoestanden bij leerlingen en het brutale gedrag van ouders en leerlingen werden met precisie gemeld. De brieven en de eindeloze bestellijsten voor pennen, griffels, leien en allerlei soorten van papier zitten verscholen tussen allerlei gemeente-papieren zoals oproepen voor de militie, rekeningen voor zieken- en krankzinnigenverpleging, de armenzorg en de kolonies voor weldadigheid. De talloze uitgeschreven bestellijsten met titels van schoolboekjes zijn een waardevolle bron. Zorgvuldige bestudering laat zien hoe de onderwijsinhoud gaandeweg veranderde.

De schoolboekjes

Lang niet alle schoolboekjes uit deze periode zijn bewaard gebleven. Het Nationaal Onderwijsmuseum in Rotterdam bezit er nog veel. Juist nu deze bibliotheek, een *Fundgrube* voor de onderwijsonderzoeker, ontsloten wordt, zijn de gemeente Rotterdam en de landelijke overheid bezig de broodnodige subsidie in te trekken. Eén van de mooiste onderwijsmusea ter wereld met een waardevolle collectie wordt dan de nek omgedraaid. Juist de schoolboeken uit die rijke verzameling laten

'De raadsleden discussiëren vooral over de financiering, maar zelden over de inhoud van het onderwijs'

de omslag naar moderner onderwijs zien. De onderwijsvernieuwing kwam bij het lees- en taalonderwijs op gang. Het vak lezen - en de vanaf 1857 verplichte zaakvakken - aardrijkskunde, geschiedenis en kennis van de natuur - werden ondersteund met wandplaten. Het aanschouwelijk onderwijs gaf de toon aan. Ook in de boekjes werd aan de lay-out en illustraties meer aandacht besteed.

Rekenen volwaardig vak

De wet van 1857 bevatte ondanks de verbeteringen die hij bracht veel onvolkomenheden. Strengere voorschriften over de inhoud van het onderwijs, de opleiding van het onderwijzend personeel, de inrichting van de klaslokalen kwamen pas in 1878. De geleide-

lijke totstandkoming van het definitieve klassikale onderwijssysteem, al de inzet van de wet van 1806, voltrok zich in de tachtiger jaren. In de stad werden de scholen twaalfklassig, waarbij elk half jaar een overgangsexamen plaats vond, zeker voor de hogere klassen. Het blijven zitten maakte zijn entree. In de dorpscholen verdween de indeling in lager, midden en hoger onderwijs in één vaklokaal. De twee- en drieklassige school deden daar hun intrede. De schoolhoofden moesten minstens voor elk leerjaar leerplannen met de daarbij behorende boekenlijsten uitschrijven. De schoolopzieners controleerden de plannen nauwkeurig en brachten soms wijzigingen aan. Hun potloodstreepjes met voorgestelde wijzigin-

Akkerhuijs met kwekeling dochter Lina en favoriete onderwijzer Herman Anton Westbroek, een halfbroer van G.H. Westbroek. Akkerhuijs kalligrafeerde waarschijnlijk het bord op de achtergrond. Menig jubilaris in het stadje kreeg een album, verzorgd door de kalligraaf Akkerhuijs. Foto: SAMH.

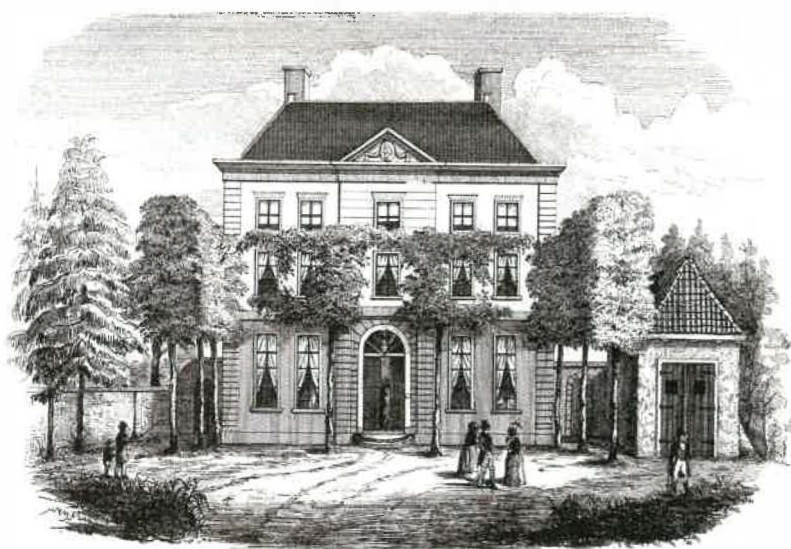
gen zijn in de stukken nog vaak zichtbaar. Rekenen werd een volwaardig vak op elk jaarrooster. Vanaf de jaren tachtig werd het rekenonderwijs gemoderniseerd. Het hoofd had de keus uit een ruim aanbod van verschillende rekenmethoden.

Vrouwen kregen door de invoer van het vak handwerken definitief een plaats in het onderwijs. In Schoonhoven waren vanaf de jaren zestig vrouwen in het onderwijs werkzaam. In de dorpen deden zij vanaf 1880 hun intrede. Korte tijd heerste er een gebrek aan op dit gebied geschoolde onderwijzeressen. De salarissen die volgens de wet van vraag en aanbod werden vastgesteld, lagen korte tijd hoger voor vrouwen dan voor mannen. Terecht, want zij gaven na schooltijd minstens drie à vier middagen handwerken.

▷ Ed. W.A. de Moor, *Van vormleer naar realistische meetkunde: een historisch-didactisch onderzoek van het meetkundeonderwijs aan kinderen van vier tot veertien jaar in Nederland gedurende de negentiende en twintigste eeuw* (Utrecht 1999); een voorbeeldige studie naar de ontwikkeling van een schoolvak.

120 kinderen in een lokaal

Voor al in de eerste jaren nadat de wet van 1857 was ingevoerd, bleek het onderwijs in Schoonhoven en omgeving van onvoldoende kwaliteit. Een stijgend leerlingenaantal en onvoldoende geschoold personeel in een te klein schoolgebouw waren de oorzaak. Het personeelsverloop lag hoog. De klassen waren groot en het salaris was laag. De onderwijstaak was zwaar: van de vroege ochtend tot in de avonduren moest het onderwijzend personeel lesgeven.

INSTITUUT

▽ Uit de brochure van de kostschool: Het Doelenhuis, vanaf 1846 tot 1895 bewoond door G.H. Westbroek, stadsonderwijzer en kostschoolhouder. Vanaf 1861 was Westbroek hoofd van het ULO; op zijn briefhoofd voerde hij de titel 'Instituteur'. Foto: SAMH.

Tot in detail werd er in de raad over de hoogte van het salaris en een eventuele gratificatie gediscussieerd. Westbroek verdiende riant, hij behoorde tot de hoogstaangeslagenen in het stadje. Voor Akkerhuijs was het in het begin moeilijk rondkomen. Het directeurschap van de normalessen aan aanstaande onderwijzers verbeterde zijn inkomenspositie, hij behoorde na 1880 tot de middenlaag wat betreft zijn belastingaanslag. De financiële positie van de onderwijzers was slecht. Tot in de twintigste eeuw vroegen de onderwijzers veelvul-

Jet Rijlaarsdam, 'Want ik verlang zeer naar de school'. Twee schoolhoofden en de dagelijkse gang van zaken bij het openbaar lager onderwijs in Schoonhoven in de tweede helft van de negentiende eeuw (Ridderkerk 2010).

dig salarisverhoging. Een ongetrouwde onderwijzeres aan het ULO kreeg honderd gulden minder uitbetaald dan haar mannelijke collega's. Zij ging in beroep bij Gedeputeerde Staten en haalde haar gelijk. Pas na 1917 kwam er een landelijk salarisbeleid tot stand.

In 1865 kwam er in Schoonhoven een nieuw schoolgebouw voor de drie scholen op het Doelenplein. Door de ruime verstrekking van gratis en half geld onderwijs bleef het aantal leerlingen groeien. Al snel was ook het nieuwe gebouw te klein. Door het plaatsen van schotten kon je lokalen splitsen. Tot in de twintigste eeuw bracht dit steeds weer uitkomst. De protestantse burgers kantten zich telkens tegen de bouw van een tweede school. In de jaren negentig gaven twee onderwijzers in hetzelfde lokaal les aan twee vierde klassen met 120 leerlingen. Eén onderwijzeres voor ruim negentig leerlingen in een eerste klas was geen uitzondering.

De wet van 1889 bracht onderwijsinhoudelijk weinig verandering. Het vak vormleer dat in de wet van 1857 was ingevoerd, werd weer afgeschaft.¹ Teken en gymnastiek werden ingevoerd. De subsidiëring van het christelijk lager onderwijs, nu mogelijk, leidde tot een christelijke school aan de Haven. Hoewel hierdoor aan de openbare lagere school het aantal leerlingen terugliep, bleven de lokalen te vol. De bouw van de ULO-school met vier lokalen in 1895 bracht kort verlichting. Na de invoering van de leerplicht in 1901 was er echter weer te weinig ruimte voor het groeiende aantal leerlingen.

Maatschappelijke activiteiten

De hoofden vervulden een actieve rol in het verenigingsleven. Westbroek was jarenlang voorzitter, Akkerhuijs bibliothecaris van het Nut. In de Nutsdepartementen in de wijde omgeving verzorgden zij lezingen. Westbroek leidde het harmonieorkest Apollo, Akkerhuijs dirigeerde het koor Caecilia.

Groot was hun inzet bij de viering van nationale feesten. In 1863, werd vijftig jaar onafhankelijkheid herdacht, in 1872 vierde men de inname van Den Briel in 1572 en in 1874 stond het vijfentwintigjarig regeringsjubileum van koning Willem III op de rol. De schooljeugd werd volop ingezet bij de viering van deze vaderlandse feesten. Onder de bezielende leiding van hun onderwijzers namen de scholieren deel aan optochten, aubades en serenades. Vanaf 1885 toen kroonprinses Wilhelmina vijf jaar werd, kwamen elk jaar de Prinsessefeesten op 31 augustus erbij. Trouw schoolbezoek werd beloond en tijdens de spelen vielen verantwoorde cadeaus te winnen.

Daarnaast was Akkerhuijs vanaf de oprichting ervan in 1869 corrector bij de liberale *Schoonhovensche Courant*. Hij zorgde ervoor dat de onderwijswetten en allerlei acties uitvoerig werden toegelicht. Van de nationale feesten met als hoogtepunt de inhuldiging van Wilhelmina werd elk onderdeel besproken.

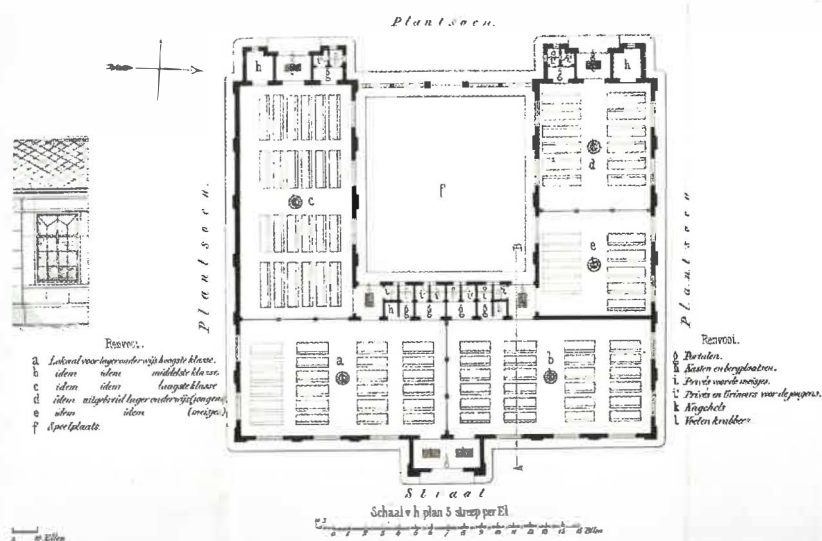
Ziek

Vanaf de jaren negentig verliep de samenwerking tussen Akkerhuijs en zijn personeel stroef. In beslag genomen door zijn maatschappelijke activiteiten, teerde hij op zijn verouderde leerplan. Het jonge, beter geschoolde personeel wilde meer. Een aantal was lid van de Bond van Nederlandse Onderwijzers, die streed voor betere salarissen en meer zeggenschap van haar leden. Zij propageerde onderwijsvergaderingen waarin het onderwijzend personeel na schooltijd schoolzaken zou bespreken. Ook vakinhoudelijke aspecten werden fel bediscussieerd, vanaf 1890 in regionaal verband. Akkerhuijs, gesteund door het college van B en W, een paar onderwijzers en de beide onderwijzeressen, kreeg zo sterk tegenspel, dat hij na afloop soms ziek thuis bleef. In 1890 schreef hij, herstellende van een zware griep, aan B en W hoe sterk hij naar de school verlangde. Toen in 1899 de situatie onhoudbaar werd, ging men over tot vergaderingen in aanwezigheid van het college. De notulen daarvan tonen aan hoe goed sommige personeelsleden op de hoogte waren van wat er landelijk speelde.

Het einde van de eeuw bracht in Schoonhoven wisseling van de wacht. Westbroek vertrok in 1895 na een diensttijd van 49 jaar vol wrok omdat bij de zoveelste verbouwing de drie ULO-lokalen zo verminkt waren; hij liet zelfs het bereiken van zijn vijftigjarig dienstverband varen. In 1901 ging ook Akkerhuijs met pensioen, maar hij bleef directeur van de Normalessen. Beide Schoonhovense schoolhoofden hadden tot in hun drie-zeventigste levensjaar hun functie vervuld.

Een ideeje misschien

Behalve Schoonhoven onderzocht ik het onderwijs in het nabijliggende Ammerstol en Bergambacht. In tegenstelling tot wat in Schoonhoven het geval was, zijn van die hoofden nauwelijks brieven aan B en W bewaard gebleven. In Bergambacht was dankzij een familiearchief van een onderwijsfamilie de dagelijkse praktijk van het dorpsonderwijs te zien. Momenteel neem ik de archieven van de andere dorpen in de Krimpenerwaard door om te komen tot een afgerond beeld van het lager onderwijs in die Hollandse polder. De archieven van het Nut uit sommige dorpen laten

IV.
Verdeling der lessen over de verschillende vakken
van Art. 2 der Wet op 4 R. O. van 1889.

Beervakken.	Aantal men per week.											
	1 ^o leerjaar.		2 ^o leerjaar.		3 ^o leerjaar.		4 ^o leerjaar.		5 ^o leerjaar.		6 ^o leerjaar.	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
a. Lesen	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
b. Schryven	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
c. Rekenen	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
d. Nat. taal.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
e. Nat. gesch.												
f. Handelsk.												
g. Tekenen.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
h. Zingen.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
i. Rekenen.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
j. A. en O. B. G.												
k. H. H. H.												
Totaal:	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10

zien hoe actief onderwijzers waren in het beschavings-offensief op het platteland. De beschrijving van een schoolbibliotheek uit een ander dorp geeft inzicht in de leescultuur van de jeugd uit die tijd.

Tegenover mij in het archief zit een gepensioneerd ambtenaar van het Ministerie van Onderwijs. Hij is bezig met een integrale geschiedenis van een klein dorpje uit Zuid-Holland, waar zijn familie van 1837 tot 1954 het molenaarsberoep uitoefende. Beiden behoren wij tot babyboom-generatie. Misschien is het voor anderen van onze generatie die binnenkort met pensioen gaan ook een goed idee om uit te rukken naar die hangplek voor ouderen. In de schatkamers der archieven valt veel te ontdekken!

(boven) Indeling van het schoolgebouw.
Foto: SAMH

(onder) Het leerplan van Akkerhuijs uit 1889. Nuttige handwerken was vanaf 1878 verplicht.
Foto: SAMH.